

УДК 342 (477)

РОЗБУДОВА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
BUILDING THE RULE OF LAW IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Крисюк Ю.П.,
кандидат юридичних наук, старший викладач
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті розглядаються основні сучасні проблеми та перспективи розбудови правової держави в Україні з урахуванням світового досвіду й інтеграції в європейський правовий простір.

Ключові слова: правова держава, громадянське суспільство, європейській вимір, світове співтовариство.

В статье рассматриваются основные современные проблемы и перспективы построения правового государства в Украине с учетом мирового опыта и интеграции в европейское правовое пространство.

Ключевые слова: правовое государство, гражданское общество, европейское измерение, мировое сообщество.

The article outlines the main current problems and prospects for the development of law in Ukraine, taking into account international experience and integration into the European legal space.

Key words: the rule of law, civil society, the European dimension, the international community.

Постановка проблеми. В Україні зберігає свою актуальність та значущість проблема наукового осмислення тих фундаментальних ідей та положень, які лежать в основі як самої моделі правової держави, так і процесу її формування і розвитку в тих чи інших конкретних політичних, культурно-національних, економічних та історичних умовах.

Ступінь наукової розробленості теми. Різним аспектам цієї важливої теоретичної та практичної проблеми присвячено праці Ю. Барабаша, Р. Гринюка, А. Колодія, І. Магновського, С. Максимова, О. Скрипнюка, В. Тимошенка, Ю. Шемшученка та інших науковців. Однак автор вважає за необхідне вирішити наступні завдання: розглянути проблему поняття і змісту правової держави; порівняти теоретичні концепти правової держави та стан їх втілення в сучасній Україні; окреслити проблеми і перспективи побудови правової держави в нашій країні.

Виклад основного матеріалу. Проблему поняття і змісту правової держави детально розглянув професор Київського університету Богдан Кістяківський, який на початку ХХ століття опублікував кілька наукових праць, присвячених даній проблемі. У 1906 році він писав, що правова держава є найвищою формою держави, школою і лабораторією, у якій виробляються засади майбутнього суспільного ладу [14, с. 75].

Але вчений розглядав правову державу не як реальність, а як ідеал. Реалії ж такі, зазначав він, що побудувати справжню правову державу вдасться лише тоді, коли всі люди стануть святими. Нам це не загрожує ні нині, ні у найближчій перспективі. Однак у своїх нових конституціях колишні республіки СРСР, а тепер незалежні держави, серед них і Україна, дружно записали, що вони вже є правовими державами. Уявляється, що тут бажане видається за реальність, адже чудес на світі не буває.

Звернення до проблеми правової держави на сучасному етапі розвитку українського суспільства є не випадковим. Значною мірою можна стверджувати про існування в сучасній юридичній науці усталених поглядів щодо змісту і сутності цього поняття. Чітке усвідомлення того, що правова держава є нічим іншим, як формою організації і діяльності державної влади, якій властиві демократичний режим конституційного правління і законності, верховенство права, поділ державної влади та взаємний контроль владних гілок, взаємна відповідальність держави і особи, визнання, гарантування і забезпечення основних прав людини і громадянина, постає як незаперечна річ. Причому, як довела логіка розвитку теорії класичного юридичного позитивізму (К. Гербер, Д. Дайсі, Р. Іерінг, П. Лабанд, А. Єсмен) і неопозитивізму (Г. Кельзен), всі спроби підмінити поняття «правова держава» терміном «держава законів» або «держава законності» мають своїм наслідком надзвичайно складні і практично невирішені теоретичні проблеми, а зрештою – спотворення змісту того, чим виступає право в суспільстві і що таке правопорядок.

Тому цілком логічною практичною експлікацією подібної дефініції правової держави як правової організації та діяльності публічно-політичної влади у її відносинах з індивідами як суб'єктами права й носіями визнаних і закріплених прав і свобод людини і громадянина є цілеспрямована державотворча діяльність щодо реалізації вказаних принципів правової держави.

Водночас, попри значні зусилля із забезпечення принципів верховенства права, верховенства Конституції, законності, пріоритету прав людини і громадянина, процес формування правової держави гальмується. Діє якийсь додатковий і значною мірою неврахований фактор, який не дозволяє реалізувати класичні принципи правової держави. На нашу думку, суттєвою помилкою, якої часто припускаються ті, хто намагається якнайшвидше перетворити Україну на правову державу, є те, що для них вона зводиться виключно до додавання тих чи інших правових

інститутів, забезпечення ефективного функціонування конкретних органів державної влади. При цьому не враховується одна вирішальна обставина. Справа в тому, що правова держава не є чимось таким, що можна прибудувати до будь-якого суспільства, оскільки процес її генези взаємопов'язаний з паралельним розвитком того середовища, в якому вона існує. Правова держава повинна мати своє підґрунтя, свою основу. Такою основою може бути лише правове громадянське суспільство.

Суспільство як певна система соціальних відносин не може перебувати в хаотичному стані, взаємини стосунки людей так чи інакше мають бути впорядкованими, але роль державних і недержавних засад в їх організаціях та регулюванні може бути різною. Низький рівень соціальної активності індивідів, відсутність громадських об'єднань або їх недосконалість компенсуються надмірним втручанням у суспільні взаємовідносини з боку інститутів державної влади. Коли ж значне коло питань організації спільної життєдіяльності людей вирішується на автономних засадах в межах вільно утворених ними різноманітних об'єднань, то це знижує потребу у використанні державно-примусових заходів, що за звичайних обставин розглядаються скоріше як виняток, ніж правило.

З цих позицій природний процес формування державної влади започатковується приватними інтересами, на основі яких індивіди вступають у певні суспільно значущі взаємостосунки, які внаслідок цього консолідуються інституціями громадського суспільства. У подальшому згуртовані інститутами громадського суспільства інтереси, які визнаються пріоритетними та вимагають додаткових ресурсів для їх здійснення, за посередництвом цілеспрямованої діяльності політичних партій набувають актуальності та трансформуються в загальнонаціональний інтерес, що тепер становить прерогативу держави як організації публічної влади в масштабі всього суспільства. В кінцевому підсумку держава бере на себе тільки ті питання організації спільної життєдіяльності людей, які не можуть бути вирішені самостійно ні окремими індивідами, ні на рівні їх безпосередніх громадських утворень [5, с. 38].

Конституційно проголосивши свій намір стати демократичною і правовою, Україна, безумовно, водночас не перетворюється в таку. Потрібен певний період для трансформації відповідних державних і суспільних інститутів, їх адаптації до нових політичних та соціально-економічних умов.

Більшість ознак української правової державності мають формальний характер, а побудувати правову державу лише за формальними ознаками неможливо. Без органічного поєднання легітимної влади із забезпеченою у суспільстві свободою, без ефективного функціонування влади з дотриманням її окремими гілками вимог закону і забезпечення його верховенства в діяльності держави та усіх сферах суспільного життя з відповідністю самих законів суспільній етиці правова державність залишається формальним лозунгом і недосяжною мрією [4, с. 207].

Фундаментом, передумовою правової державності є формування громадського суспільства, в якому був би забезпечений вільний і всебічний розвиток кожної особистості, суспільства, в якому функціонували б демократичні громадські інститути, що забезпечують свободу слова та інформації, гарантують силою громадської думки і суспільної моралі вільні вибори, наявність легальної опозиції та багатопартійність і цим самим унеможливають узурпацію влади. Нажаль, традиції демократії в Україні ще досить слабкі. Причому показовим є факт: коли на теоретичному рівні чимало питань функціонування демократичних інститутів розроблено досить детально, то справа з їх практичною реалізацією в діях державних органів значно відстає. Побудова правової держави глибоко пов'язана також зі зміцненням демократичних традицій функціонування державної влади. Ці традиції лише фор-

муються і досягнення усталеності у здійсненні влади є довготривалим процесом. За умов збереження вільних виборів, демократичного політичного режиму, свободи преси, формування поваги до прав і свобод громадян з боку держави та її посадових осіб дані традиції, безперечно, сформулюються. І варто сподіватись, що саме вони стануть чи не найбільшою запорукою правової держави та її спадкоємності [6, с. 79].

Побудова реальної правової держави значною мірою залежить від рівня соціально-економічного розвитку країни, накопичення матеріальних благ, що давало б можливість здійснення ефективної соціально-економічної політики, забезпечення соціально-економічних прав громадян. Адже не випадково поняття правової держави у багатьох країнах є невіддільним від поняття соціальної держави. Однак загострення соціально-економічної кризи в Україні не дає підстав для ефективного здійснення соціально-економічної політики. Населення розчароване нездатністю держави надати певні соціальні гарантії, пенсійне забезпечення на рівні проголошеного Конституцією України гарантованого достатнього життєвого рівня для особи та її сім'ї. Відтак, це негативно впливає на підтримку державної політики, актів законодавства, які приймаються парламентом, позначається на легітимності самої влади, знижується рівень законослухняності громадян, поваги до закону. Все це є вираженням кризи сучасної правосвідомості, коли зниження рівня перелічених показників спричиняє зниження рівня правової культури, відчуження громадян від участі у правовому житті і відповідно – розрив зв'язку між громадянським суспільством і державною владою.

Отже, однією з вирішальних ознак правового суспільства, на тлі якого й формується правова держава, є рівень його правової культури, правової свідомості та правової ідеології. Причому правова культура виконує одразу декілька специфічних функцій, зокрема: а) праворегулятивну – забезпечення стійкого та динамічного функціонування різноманітних елементів правової системи, держави і суспільства; б) ціннісну – формування оціночного чи аксіологічного ставлення особистості до прав, а також власних дій та їх результатів; в) комунікативну – забезпечення ефективної взаємодії громадян в юридичній сфері; г) правосоціалізаційну – формування правових якостей особистості; д) трансформаційну – здійснення теоретичної й організаційної діяльності з формування правової держави та громадянського суспільства [11, с. 44].

Правова культура є нічим іншим як якісним станом правового життя суспільства, це досягнутий рівень розвитку правової діяльності, ступінь гарантованості державою і громадянським суспільством прав і свобод людини і громадянина, якість юридичних актів, стан правосвідомості, правовиховна робота. Неможливо вести мову про належну правову культуру, якщо на рівні масової свідомості відсутні усвідомлення незаперечної цінності прав і свобод людини, відсутня повага до правової процедури при вирішенні спорів, до закону, суду, правоохоронних органів, є вкрай низьким ступінь юридичної поінформованості громадян.

Проблеми, що стоять перед Україною на шляху побудови правової держави, можна попередньо узагальнити наступним чином: 1) усі сфери життєдіяльності охоплені системною кризою, особливо вражені економіка та соціальна сфера; 2) на рівні керівництва державою відсутні цілісне уявлення про шляхи виходу із кризи, оскільки кожен уряд, пропонуючи власну програму дій, не несе відповідальності перед суспільством за її виконання; 3) продовжується протистояння між законодавчою і виконавчою гілками влади; 4) незважаючи на наявність великої кількості політичних партій, суспільство державна влада політично не структуровані. Між політичними партіями крайніх орієнтацій точиться боротьба за владу, а непри-

миримість між ними виходить за рамки цивілізованості; 5) в суспільстві продовжують функціонувати політичні сили та громадські угруповання антидержавного, антиукраїнського спрямування; 6) неповага до Конституції та законів є поки що, на жаль, загальною нормою; 7) державний апарат знизу до верху пронизаний корупцією, не зменшується загальна злочинність; 8) не здійснюється належним чином судова й адміністративна реформи; 9) дуже повільно формується органічна національна система права; 10) існують істотні проблеми зі свободою інформації, зазнає утиску опозиційна преса; 11) має місце масове порушення прав і свобод громадян, особливо в соціально – економічній сфері; 12) Україна безбезпечно набуває форми поліцейсько-фіскальної держави; 13) є позитивні зрушення щодо зміцнення самоврядування, однак подальший процес гальмується недостатньою його фінансовою базою; 14) не відчувається поки що позитивного впливу від діяльності Конституційного Суду України та Уповноваженого з прав людини [6; 84-85]. Тому можна стверджувати, що перед українським суспільством і державою постала нагальна необхідність системного та одночасного вирішення трьох надзвичайно складних і масштабних проблем.

По-перше, необхідність досягнення усталених в Європі стандартів і норм організації політичної, економічної, соціальної і культурної сфер. Йдеться про певні універсальні категорії і виміри на кшталт реального гарантування і забезпечення базових прав і свобод людини і громадянина, оскільки значна частина їх забезпечена нині в Україні дієвими механізмами реалізації. По-друге, усвідомлення суспільством та державою ключових тенденцій суспільного розвитку в Європі та світі в цілому і пошуку, виходячи з цього, стратегічних орієнтирів майбутнього України. Розв'язання зазначеної проблеми можливе лише через розгортання широкого суспільного діалогу між усіма суспільно-політичними силами, що репрезентують основні соціальні групи населення. В цьому контексті перед державою загалом та її владними структурами зокрема постає нагальне завдання створення і реального запровадження інституціональних, правових, економічних і культурних умов для ефективного опрацювання суспільством проблеми вибору магістральних шляхів подальшого розвитку. По-третє, практичний поступ суспільства і держави за обраними дороговказами. Для цього необхідне як визначення загальної траєкторії суспільно-політичного розвитку, так і внесення відповідних конкретних коректив та уточнень до суспільної практики сьогодення, виходячи з конкретних результатів діяльності суспільних інституцій на певній стадії суспільних перетворень. Проте необхідно усвідомлювати, що успішне вирішення всіх трьох проблем можливе лише за наявності відповідного економічного, соціального, політичного і культурного середовища. У широкому сенсі ним має виступати суспільство в цілому на певному рівні свого розвитку. За класичною політичною теорією, репрезентованою, зокрема Алексісом Де Токвілем, такий стан суспільства, власне, і є демократією [9, с. 115].

Одночасно потребує кардинального вирішення питання подолання масової бідності як постійного джерела дестабілізації суспільства та його деформування. Адже вона перманентно породжує і підживлює згубні соціальні хвороби (злочинність, алкоголізм, наркоманію, проституцію тощо), спотворює суспільну свідомість та систему суспільної комунікації. Існування масової бідності визначає наджорстку стратифікацію соціальних груп і прошарків, призводить до їх відокремленості та відчуженості. Зрештою, масове зубожіння населення непоправно деформує і спотворює траєкторію розвитку суспільства, а отже, його майбутнє.

Сучасні українські політичні реалії багато в чому визначаються соціальною структурою суспільства. Низька громадсько-політична активність населення, верхівковий

характер політичних партій і політичного процесу в цілому, неефективність механізмів оформлення та представлення інтересів соціальних груп і прошарків, превалювання «тіньових» форм у стосунках між різними політичними силами багато в чому зумовлюються соціальними чинниками. Все це формує сприятливе середовище для вкорінення такої спотвореної форми політичного режиму як напівдемократія, яка за певних умов може функціонувати як досить стабільний і довготривалий політичний режим. Саме тому перед українським суспільством постає невідкладна проблема опрацювання і практичної реалізації дієвих кроків, які дозволили б уникнути подібної, вкрай небажаної, перспективи.

В результаті таких перетворень в Україні повинна сформуватися система суспільно-політичного устрою, яка являла б собою втілення творчого потенціалу українського народу, його соціокультурних і ментальних особливостей і була б здатна розвиватися у відповідності з ключовими тенденціями європейського та загальноцивілізаційного суспільного поступу. При цьому повинен відбуватися остаточний перехід від нинішнього суспільного утворення, яке зліплене з уламків колишнього радянського ладу, до оригінальної, власне української суспільно-політичної моделі.

Особливо важлива роль в цьому процесі належить культурі. Аналізуючи зміст таких складних і суперечливих феноменів, якими є культура і політика, їх взаємодію в сучасних умовах, важливо виявити головну ланку в довгому і взаємопереплетеному ланцюзі політичних сил, подій, організацій, прагнень. Зміна культурної парадигми в період політичної трансформації нашого суспільства означає істотні зміни функцій культури стосовно політики. Культура покликана виконувати роль своєрідного контролера у ставленні до владних структур. Поки що важко визначити механізм такого контролю, а платонівській інститут виховання, який повинен здійснювати контроль за владою, є надто утопічним. На шляху духовного відродження України набувають релігія і церква як форма суспільної свідомості, визнаний інститут громадянського суспільства і важливий чинник розбудови правової держави. Якщо держава регламентує поведінку людей у суспільстві з допомогою спеціальних правил поведінки, закріплених у нормах права, обов'язкових для всіх, а також вживає спеціальні примусові заходи для виконання членами суспільства зазначених правил і санкцій до тих, хто ці правила порушив, то церква формує суспільну мораль і апелює до неї. Оскільки без пріоритетного розвитку духовного неможливо створити основу для економічного розвитку суспільства, а його прогрес може забезпечити лише духовно і фізично здорова особистість, тому у правовій соціальній державі церква покликана зайняти одне з ключових місць у суспільній системі саме на духовному напрямку. Вона має розділити з державою відповідальність за виховання і освіту, за розвиток і вдосконалення національної культури, за формування сучасного менталітету нації [10, с. 158].

Сучасні потреби демократичної трансформації суспільства зумовлюють нагальність активізації досліджень проблеми ефективності законодавчого забезпечення розбудови України, зокрема, як демократичної соціальної правової держави. Нагальною вимогою часу стає науково обґрунтована оцінка ефективності законодавства. Набуває дедалі більшої актуальності аналіз законів не тільки з точки зору відповідності загальним принципам права чи нормам законотворення, а й з точки зору їх спрямованості сприяти досягненню поставленої мети. Передусім має йтися про подолання традиційного для радянської юридичної науки розуміння права як явища, дарованого суспільству державою, по суті відірваного від потреб та інтересів людини, лише як форми волі представників державної влади, її політичного знаряддя, сукупності владних приписів тощо, подолання розриву між юридичним праворозумінням (тобто розумінням права як суто юридичного

нормативно-регулятивного інституту, зокрема як законодавства) і філософським праворозумінням (тобто розумінням права як етико-аксіологічної категорії, як міри обмеження суспільної свободи, складової духовної культури народу, соціальної цінності тощо).

За великим рахунком, йдеться про необхідність створення в Україні таких політичного режиму і юридичного порядку, які б ґрунтувалися на засадах соціально орієнтованого ринкового господарства, балансу в розмежуванні та взаємодії приватно- і публічно-правових основ суспільного ладу. Саме цей баланс і є певною передумовою досягнення на підставі і в межах правового закону оптимального співвідношення між саморегулюванням суспільних процесів та їх державною організацією і управлінням, рівноваги між економічною ефективністю суспільного виробництва та соціальною справедливістю розподілу його результатів – матеріальних і духовних благ. Цей баланс становить також передумову забезпечення оптимального співвідношення між свободою волі індивіда та юридичною рівністю людей, їх правами, обов'язками та відповідальністю, між правовою культурою, правосвітоглядом, правосвідомістю та правовим порядком тощо. «Правління правового закону, – слушно зазначає В. Стефанюк, – надає конституційному ладу стабільності, підпорядковує всі сили влади праву, обмежує владу, надає їй правового характеру» [13, с. 20].

Слід наголосити на тому, що державна влада, її організація, в тому числі юридична, мають функціонувати не заради себе, а заради забезпечення цілісності, сталого динамічного розвитку суспільства. Особливо це стосується демократично впорядкованого суспільства. В спеціальній юридичній літературі слушно зазначається, що «...державна влада у демократичній країні – це аж ніяк не тільки реалізація правомочностей, що зобов'язують громадян, а й виконання державними органами чітко визначених обов'язків перед громадянами, за що ці органи, їх посадові особи мають нести чітко визначену юридичну відповідальність» [1, с. 149].

Сутністю демократичної трансформації українського суспільства, усіх сфер його життєдіяльності є насамперед їх, так би мовити, «олюднення», гуманізація, створення у механізмах державної влади і місцевого самоврядування умов забезпечення і захисту, зокрема юридичними засобами, суб'єктивних (як публічних, так і приватних) прав і свобод людини і громадянина, а також законних інтересів юридичних осіб. Це означає перехід фактично від «державоцентристської» до «людиноцентристської» ідеології, коли остання по суті має визначати структуру і функціонування вітчизняної системи права. Сучасне українське право повинно відігравати особливо важливу роль: по-перше, як інструмент юридичного регулювання в процесі будівництва демократичної правової держави і, по-друге, як дійовий важіль формування демократичного громадянського суспільства в Україні [12, с. 22].

Безумовно, в процесі юридичного регулювання існуючих суспільних відносин важливого значення набуває формальна визначеність юридичних норм, що сприяє впровадженню юридичної рівності кожного перед законом і судом. Але вона не охоплює всієї сутності права. Дійсно, для правника законність має бути вищою за все, але для того, щоб стан законності в суспільстві був стабільним, закон має бути правовим, зокрема справедливим. Важко не погодитися з думкою В. Стефанюка: «Доки право і закон не збігаються, доки діють несправедливі закони, правової держави немає» [13, с. 20]. В умовах демократичної правової держави особливе значення для забезпечення свобод громадян, верховенства права мають справедливі закони та інші нормативно-правові акти. Їх виняткова роль полягає в тому, що вони є зовнішньою формою елементів правової системи, що надає їм певні необхідні юридичні властивості; виступають як реальність права, через яку люди одержують первинні знання про нього; мають офіційний

характер, тобто видаються від імені держави або з її доручення (дозволу); спрямовані на досягнення чітко визначених юридичних наслідків. Зміст нормативного акта як правового повинен відповідати праву. В умовах правової держави ця теза набуває аксіоматичного характеру. До вимог, що забезпечують правовий характер нормативного акта, зокрема відносять такі положення: акт має бути заснований на увваженні про справедливість, втілювати міру свободи і рівності, бути доступним, чітким і несуперечливим, відносно стабільним та передбачуваним, він не повинен покладати обов'язки, які неможливо виконати. Законодавство, там, де воно не перетворюється на свавілля, створює чи, принаймні, намагається створити справедливі правила поведінки через розумне, компетентне виваження протилежних інтересів.

У зв'язку з розвитком процесів інтеграції України у європейське співтовариство дієвим чинником побудови правової держави стає вплив на українську політичну систему європейських цінностей. Рух України в Європу має супроводжуватися подоланням істотних розбіжностей українських та європейських реалій, ідей, цінностей, механізмів і динаміки розвитку, що потребує не просто спеціальних зусиль держави, а принципово іншої державно-управлінської моделі. Це цілком природне явище для останніх, але нашій країні необхідно реформуватися з максимальним збереженням і захистом своїх національних інтересів [3, с. 234].

Перехід до більш високих стандартів демократії, до правової держави передбачає реалізацію системи заходів, найбільш важливими серед яких постають: а) формування

політичної культури населення, найважливішою складовою якої є демократична культура, що передбачає громадянську зрілість людей, орієнтацію на демократичні цінності, вміння відстоювати і користуватися своїми правами та свободами, гідно виконувати обов'язки; б) де бюрократизація органів державної влади і місцевого самоврядування, переорієнтація їх на реалізацію послуг населенню; в) формування соціальної думки як соціального інституту, її вивчення та постійний моніторинг, забезпечення свободи її висловлення через ЗМІ, врахування її органами державної влади і місцевого самоврядування у своїй діяльності; г) підвищення активності участі у самоврядуванні територіальних громад [2, с. 213].

Гарантії успішного розвитку України мають бути забезпечені створенням і приведенням у дію системного механізму її саморозвитку. Видається очевидним, що побудова демократичної системи, якщо вона спрямована на тривалий економічний успіх і певну політичну стабільність, повинна відбуватися паралельно з ширшим створенням і стимулюванням відповідних соціально-економічних умов, що відповідають структурним і культурним. Безсумнівно, це означає, що потрібно створювати спільні інститути, спроможні забезпечити регулювання в умовах ринкової економіки, розвиток нових виробничих і соціальних аспектів інфраструктури, а також боротися з бідністю і нерівністю в розподілі. Це означає проведення політики на розширення демократії, розбудову громадянського суспільства, активне управління складнощами зростання і розвитку. Адже перевага демократії полягає у тому, яких пороків вона уникає [8, с. 204].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авер'янов В. Державне управління у змісті предмета адміністративного права // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 2. – С. 139-149.
2. Бакуменко В., Сурмін Ю. Реформа політичної системи України: необхідність та основні напрямки реалізації // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2002. – № 4. – С. 208-218.
3. Валєвський О. Стратегія європейської інтеграції України через призму проблем внутрішнього політичного розвитку // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2002. – № 4. – С. 232-237.
4. Засць А.П. Правова держава // Теорія держави і права. Академічний курс : Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 172-210.
5. Кириченко С.О. Громадське суспільство і правова держава: поняття та зміст. – К. : Логос, 1999. – 47 с.
6. Кириченко С.О. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. – К. : Логос, 1999. – 88 с.
7. Медведчук В. Правова наука і правова держава: проблеми взаємозв'язку і розвитку // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2-3. – С. 37-53.
8. Недашківський С., Кашуба А. Принципи формування системи місцевого самоврядування // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2002. – № 4. – С. 200-207.
9. Паламарчук В.М., Литвиненко О.В., Янішевський С.О. Трансформація демократії та пошук стратегії суспільно-політичного розвитку України: монографія. – К. : НІСД, 2003. – 120 с.
10. Петришин О. Громадське суспільство – підґрунтя формування правової держави в Україні // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2-3. – С. 142-161.
11. Погребняк С. Справедливість змісту нормативно-правових актів як умова їх правомірності // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 2. – С. 41-50.
12. Селіванов В. До питання методології розроблення сучасної правової доктрини України // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 2. – С. 15-26.
13. Стефанюк В. Верховенство права чи верховенство закону? Політико-правовий принцип поділу державної влади «працює» лише за умов взаємодії владних структур, а не їх конфронтації // Віче. – 2004. – № 2. – С. 19-22.
14. Шемшученко Ю.С. Теоретичні проблеми формування правової держави // Шемшученко Ю.С. Вибране. – К. : Юридична думка, 2005. – С. 75-79.